

Sayı. 15

Sene:1995-1997

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

Prof. Dr. M. MÜNİR AKTEPE'YE

ARMAĞAN

TARİH ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASİMEVİ
İSTANBUL 1997

XVIII. VE XIX. YÜZYILLARDA NEVŞEHİR

Ercüment Kuran*

II. Mahmud'un saltanatının son yıllarında yüzbaşı rütbesiyle Osmanlı devleti hizmetinde bulunmuş olan, 1870 Alman-Fransız savaşının tanınmış kumandanı Prusyalı von Moltke 1838'de geldiği Nevşehir'i şöyle anlatır: «Ürgüp'ün arkasındaki yayla bağlarla örtülüdür, derin boğazlarla bölünmüştür ve bunların dik kenarlarında, eski duvar kâğıtlarında görülen resimler gibi garip kaleler yükselir; sağ tarafta Kızılırmak'ın geniş vadisi uzanır. Kısa ve süratli bir ilerleyişten sonra büyük ve sevimli Nevşehir kasabasını taçlandıran beyaz kaleyi gördük»¹. Moltke, 1826 Haziranında Yeniçeri ocağının kaldırılışında Topçubaşı olarak yararlık göstermiş olan ve o sıralar Nevşehir mütesellimi bulunan Karacehennem İbrahim Ağa ile konağında görüşmüş, daha önce de kasabada «incecik minareli güzel bir camii» ziyaret etmiştir². Bu cami sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın 1727'de inşa ettirdiği mabet olmalıdır. Bilindiği gibi, İbrahim Paşa doğduğu Muşkara köyünü imar ile Niğde sancağına bağlı kaza merkezi haline getirmiş, caminin etrafında mektep, medrese, kütüphane, imaret ve hamamdan meydana gelen bir külliye inşa ettirmiştir. Ticaretin gelişmesini sağlamak maksadıyla da bir han yaptırmıştır. Sadrazam Burnu inceli aşiretinden 800 hane halkı Nevşehir adını verdiği kasabada iskân ettirmiştir³.

* Prof. Dr.), Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü emekli öğretim üyesi.

1 Helmuth von Moltke, *Türkiye'deki durum ve olaylar üzerine mektuplar*, çev. Hayrullah Örs, Ankara 1960, s. 247.

2 Moltke, *a.g.e.*, s. 248.

3 Ahmed Refik, «Damad İbrahim Paşa zamanında Ürgüp ve Nevşehir», *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, XIV (1340/1924), 169-184.

Nevşehir hakkında, 1730 Eylülünde İstanbul'da patlak veren Patrona İsyanından 1830'lu yıllara kadar pek az bilgi mevcuttur. 1770'lerde Niğde âyanı Medazlıoğlu Ahmed Ağa'ya tâbi olan bölge, 1810'lu yılların başında Yozgat âyanı Çapanoğlu Süleyman Bey'in nüfuzu altındaydı⁴. Fransız seyyah Texier, 1834 yazında Nevşehir kasabasını ziyaret ettiğinde Rum ortodoks piskoposuyla görüş-tüğünü ve burada büyük bir kilise bulunduğunu bildirir⁵.

XIX. yüzyıl ortalarından itibaren Nevşehir kasaba ve kaza-sına dair bilgiler çoğalmaktadır. Gerçekten, basılı vilâyet salna-melerinde verilen istatistik malzeme sayesinde Nevşehir'in idarî, ictimai, iktisadî ve kültürel durumu aydınlığa kavuşmaktadır. Nevşehir 1847'de Konya eyaletine bağlı sancak merkeziyken, 1867'de aynı adlı vilâyetin Niğde sancağına tâbi kaza merkezi olmuş-tur⁶. 1877'de kazanın köy sayısı 30 idi; 1898'de 34'e ve 1906'da 40'a çıkmıştır⁷.

Nevşehir kazasının nüfusu 1877'de 12.000 kadardı. 1887'de 38.000'i aşmış ve böylece on yılda büyük artış göstermiştir⁸. 1887'de nüfusun 29.000 kadarı Müslüman, 9.000 kadarı da, 8.500'ü Rum ve 500'ü Ermeni olmak üzere, Hıristiyandı⁹. 1906'da kazanın nüfusu 47.000'e yaklaşmıştır ki, yirmi yılda artış fazla olmamıştır¹⁰. 1913'deyse nüfus 21.500'e düşmüştür. Bunun 13.200 kadarı Müslüman, 8.300 kadarı da Hıristiyandır. Hıristiyanların 7.300'ü Rum ve 1.000'i Ermeniydi¹¹. Görüldüğü gibi, yirmi altı yılda Müslüman-lar yarıdan fazla azaldığı halde, Hıristiyan nüfus hemen hemen aynı kalmıştır. Ancak Rumlar bir miktar azalmış, Ermeniler ise bir misli artmıştır. Nüfus azalmasının sebebi iktisadî hayatta vukubulan değişme olmalıdır.

4 Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, Ankara 1977, s. 147; Özcan Mert, *XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Çapanoğulları*, Ankara s. 64-65.

5 Charlies Texier, *Description de l'Asie Mineure*, Paris 1849, II, 87-88.

6 «Nevşehir», *Yurt Ansiklopedisi*, İstanbul 1983, s. 60-68.

7 1294 *Konya vilâyeti salnamesi*, s. 154; Ş. Sami, *Kamus ü'l-âlam*, İstan-bul 1316, VI, 4621; 1322 *Konya vil. saln.*, s. 337.

8 1294 *Konya vil. saln.*, göst. yer.; 1303 *Konya vil. saln.*, s. 227.

9 1303 *Konya vil. saln.*, göst. yer.

10 1322 *Konya vil. saln.*, s. 246.

11 *Yurt Ans.*, göst. yer.

1890'lı yıllara kadar Nevşehir İç Anadolu'nun başlıca ticaret merkezlerinden biriydi. Nevşehirli tüccarlar bölgenin zirai ürünlerini satın alır, eşek ve deve katarlarıyla Mersin limanına naklelerlerdi. 1892'de Haydarpaşa-İzmit demiryolunun Ankara'ya ulaşması, 1896'da da Eskişehir-Konya hattının işletmeye açılmasından sonra, Nevşehir iktisadî önemini kaybetmiştir. Artık Koçhisar ve Aksaray'da üretilen buğday Nevşehir'e getirilmeden demiryoluyla taşınmaya başlamıştır¹². İş imkânının daralması sonucunda Nevşehir halkı başka yerlere göçetmek zorunda kalmıştır.

XIX. yüzyıl sonunda kaza merkezinde 17.000 kişi yaşamaktaydı. Bu nüfusun 13.700 kadarı Müslüman, 3.000'i Rum ve 250'si Ermeniydi¹³. Müslümanlar kalenin bulunduğu dağın doğu, batı ve güneyindeki mahallelerde, Rumlar dağın güneyindeki dereden aşağıdaki çay ve ona yakın bahçelere kadar uzanan sahada, Ermeniler de dağın kuzeyindeki düzlükte yerleşmişlerdi¹⁴.

1877 yılında kasabada 31 cami ve mescit ile 3 kilise ibadete açıktı. 1906'da cami ve mescit sayısı 22'ye düşmüş, kilise adedi 4'e yükselmiştir¹⁵. Rakamlarda görülen fark Müslüman ve Hıristiyan nüfusundaki değişmeyle orantılıdır.

1877'de kaza merkezinde 5 medresede 113 talebe öğrenim yapmakta, rüşdiye mektebine de 76 öğrenci devam etmekteydi. Yine o tarihte 20 sibyan mektebinde 1580 kız ve oğlan çocuk okumaktaydı. 1899'da ayrıca bir iptidai okul 126 çocuğu yeni tarzda eğitmekteydi. Sibyan mektebi sayısı 1906'da 29'a çıkmıştı¹⁶. Kasabada Damad İbrahim Paşa ve Besim Ağa kütüphaneleri mevcut olup bunlarda 367 adet yazma ve basma kitap bulunmaktaydı¹⁷.

Nevşehir'in evleri kârgir ve çarşısı muntazamdı. 1877 yılında çarşıda 1256 dükkân bulunurken, bu sayı 1906'da 1095'e düşmüştür¹⁸. Kasabada 1877'de 2, 1906'da 3 hamam vardı¹⁹.

12 Osman Yalçın, *Nevşehir*, İstanbul 1961, s. 7-8.

13 Ş. Sami, *a.g.e.*, VI, 4620.

14 *Yurt Ans.*, göst. yer.

15 *1294 Konya vil. saln.*, s. 138; *1322 Konya vil. saln.*, s. 337-338.

16 *1294 Konya vil. saln.*, s. 147; *1322 Konya vil. saln.*, göst. yer.

17 *1294 Konya vil. saln.* s. 151.

18 *1294 Konya vil. saln.*, s. 100; *1322 Konya vil. saln.*, göst. yer.

19 *1294 Konya vil. saln.*, göst. yer.; *1322 Konya vil. saln.*, göst. yer.

Nevşehir'de 1877'de telgrafhane çalışmaktaydı. 1886'da her hafta pazar günü İstanbul postası kasabaya gelir ve çarşamba günü Kayseri'den dönerek İstanbul'a giderdi²⁰.

Daha 1877'de kaza merkezinde Belediye teşkilâtı kurulmuş bulunuyordu. Başkan, yardımcısı ve 2 üye Müslümanlardan seçiliyor, diğer 3 üyelik Hıristiyanlara bırakılıyordu. Belediye'nin bir de Rum tabibi vardı²¹.

Nevşehir'de Müslümanların çoğu ziraat, sebzeçilik, bağcılıkla uğraşırlar ve hayvancılık yaparlar, Hıristiyanlar ise zanaat ve ticaretle geçinirlerdi. 1906 yılında kazada 44 değirmenin yanısıra 1 un fabrikası, 15 yağhane, 1 kiremithane, 1 debbağhane, 250 halı dokuma ve 350 bez dokuma tezgâhı faaliyeteydi²². 1899'dan beri Ziraat Bankası çiftçi ve tüccara kredi vermekteydi.

Nevşehir'in bağ ve bahçelerinde yetiştirilen meyve ve sebzeler mahalli ihtiyacı karşılardı. Tiftik ve yapağı dış pazarlara ihraç edilir, yöredeki taş ocaklarından çıkarılan balgami taşından mamul bıçak sapı ve kemer tokası gibi eşya civar vilâyetlerde alıcı bulurdu²³.

Nevşehir Rumları XIX. yüzyıl sonlarından itibaren cemaat olarak teşkilâtlandılar, Meşrutiyet'in ilân olunması ardından da imar ve eğitim faaliyetini artırdılar. İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerde yaşayan Nevşehirli Rumların mali desteğiyle kasabada yeni bir kilise, ilk ve orta dereceli okullarla 1.300 kitaplı bir kütüphane inşa ettirdiler. Damad İbrahim Paşa'nın Güvercinlik dağından getirterek çeşmelerden halka dağıttığı su ihtiyacı karşılamaz hale gelince Rumlar, 1912'de yeni bir su yolu yapımına giriştiler ve kasabaya yeterli su sağladılar²⁴.

20 1303 Konya vil. saln., s. 221.

21 1294 Konya vil. saln., s. 147.

22 1322 Konya vil. saln., göst. yer.

23 Yurt Ans., s. 6070.

24 Yurt Ans., s. 6069.